Entrevista amb el professor Ernest Marcos

Autor: Guerau de Liost
Data de publicació: 28-04-2023

Us presentem una entrevista inclosa en el treball «Les claus de l'èxit dels mercenaris catalans a la Mediterrània. 1214-1327», efectuat per un estudiant de 2n de Batxillerat Humanístic de l'Escola Municipal de Teball de Granollers, del curs 2009-2010, que va signar amb el pseudònim Guerau de Liost, i que, pel seu interès, hem recuperat de la xarxa.

Ernest Marcos Hierro, nascut l'any 1963 a Barcelona, és professor de Filologia Grega a la Universitat de Barcelona i Doctor en Bizantinística i Filologia Neogrega per la Ludwig-Maximilians Universität de Munic (Alemanya). Autor de diversos llibres sobre la Catalunya medieval i, en especial, d'Almogàvers. La història. És especialista en les relacions bizantino-catalanes de l'Edat Mitjana. Gràcies a l'entrevista que hi ha a continuació i al suport que l'Ernest m'ha donat durant la recerca portada a terme per fer aquest treball, he pogut fer-me una idea molt més completa i entenedora del que els almogàvers eren, i del que representen ara.

Com es recorden aquests mercenaris a Catalunya? I a Orient?

E.M.: En aquest moment, se'ls recorda com uns grans herois. Com l'equivalent, em van dir una vegada, dels soldats dels Terços de Flandes. És un record que, en part, deriva directament de la Renaixença, i sobretot de Rubió i Lluch, i d'aquesta mitificació de la figura de l'almogàver. Sobretot, se'ls recorda com si haguessin estat només els almogàvers que van anar a Grècia amb Roger de Flor. A Grècia se'ls recorda en els llibres històrics. Aquesta idea de Rubió i Lluch que existia un record popular dels almogàvers potser era veritat al segle XIX, però a la Grècia del segle XX i XXI el record que hi ha és sempre cultural, a través dels historiadors que en parlen, tan antics com moderns. Tot allò que les mares deien als fills que vindria el "català" si no anaven a dormir; tot això ha desaparegut com a conseqüència de la pèrdua de la cultura oral.

Personalment, creus que eren herois de llegenda o bèsties sanguinàries?

E.M.: Ni com l'un ni com l'altre, sinó com a personatges de la història que tenien comportaments heroics propis del seu ofici de soldat, però que també podien tenir comportament sanguinaris en una època que era molt sanguinària en general. Era una època en què no hi havia cap Declaració dels Drets Humans, ni cap concepció del món que permetés que l'enemic fos tractat com una persona amb peu d'igualtat.

Quines diferències socials, polítiques i econòmiques hi havia entre la Corona d'Aragó i les altres monarquies europees?

E.M.: Si pensem en tot el que governaven els monarques de la Corona d'Aragó, el primer que diria és la diversitat de formes de govern distintes, gràcies al fet que s'havien aplegat sota el govern de la Corona diverses formes de govern. Això feia que cadascuna d'aquests regions tingués, si no una constitució pròpia en termes moderns, almenys uns costums distints, que podien ser similars, ja que en el fons hi havia sempre el dret medieval i l'organització feudal com a institució comuna, però amb expressions distintes en cada regió quasi autònoma. Això donava que els súbdits dels reis d'Aragó fossin políticament diferents. Econòmicament, hi havia regions més riques i regions més pobres; regions fonamentalment agrícoles com Aragó, que tenien una economia agrària i ramadera, i altres que tenien una economia molt més mercantilitzada com era Catalunya i Mallorca. En termes dels almogàvers, això feia que un almogàver català i un almogàver valencià fossin diferents d'origen i també des del punt de vista de l'economia de la qual havien sorgit. Respecte a les diferències amb les altres corones europees, Castella, per exemple, era molt més unitària i molt més cohesionada políticament. Econòmicament, Castella era molt més agrària i ramadera. França, l'altre gran país amb què es relacionen els almogàvers, políticament també era diferent perquè, a banda de la casa reial que cada vegada està adquirint més importància i més poder, hi havia uns estats feudals molt més importants que a Catalunya. La noblesa feudal tenia molt més poder a França que a Catalunya. També dins del sistema francès, la monarquia era molt poderosa perquè era molt rica, mentre que a Catalunya no ho era pas tant.

D'on venien concretament els almogàvers? Creus que és veritat que hi havia almogàvers sarraïns?

E.M.: Això és una mica difícil de saber perquè hi havia sempre la idea que ens han donat les fonts històriques que els almogàvers venien de les muntanyes i de les regions frontereres amb els estats sarraïns. Això és veritat per la primera part de l'almogaveria. Però, a partir del moment en que l'almogaveria es converteix en un ofici, hi ha almogàvers a tot arreu. Per exemple, les fonts històriques parlen d'un almogàver de Tàrrega, que no era una regió fronterera ni muntanyenca. Devia ser una persona que havia decidit que encara que fos una persona del mig dels territoris de la Corona d'Aragó, li convenia fer-se almogàver. Jo penso que també n'hi havia que venien del proletariat de les grans ciutats, i que en un moment donat també els convenia fer-se almogàvers. Però és difícil de dir concretament d'on venien aquests almogàvers. Per començar, el nom "almogàver" és una paraula de l'àrab que vol dir incursor, o sigui que en l'origen de l'ofici hi hauria grups d'incursors tant d'una banda com de l'altra, tant cristians com musulmans. Jo el crec és que "almogàver" no era un terme ètnic, com a vegades s'ha pensat, sinó un nom d'ofici, i que sota d'aquest ofici, s'hi acull gent de molt diversa procedència.

A on s'estudien els almogàvers fora de Catalunya?

E.M.: Com a fenomen històric, sí. A mi ja m'han vingut a veure un estudiant d'una universitat de Polònia, concretament de Cracòvia, que està preparant una tesis sobre els almogàvers, i després una noia grega que està estudiant a la universitat de Montpeller. Aquests dos són la meva experiència personal. Però si mirem més enrere, els grans autors que han escrit sobre els almogàvers, no són només grecs, sinó també francesos, americans, anglesos, etc. Són una figura històrica molt estudiada.

El fet de que els almogàvers fossin mercenaris és important respecte als esdeveniments a Orient?

E.M.: Sí, té una influència, evidentment. El que passa és que has de pensar que soldats voluntaris en aquell moment tampoc no n'hi ha. El que hi ha són dues maneres de fer un exèrcit a l'edat mitjana: una és que el rei o líder de l'expedició demani als seus vassalls que s'hi presentin. Aleshores els vassalls recluten entre els seus vassalls gent que està obligada a retre-li el servei d'anar a la guerra. Això és un sistema que va dins de l'organització del feudalisme. El vassall li deu aquest servei al senyor. A canvi, el senyor el que fa és assumir la manutenció d'aquestes persones i el pagament de les seves despeses. L'altra manera és quan falla el primer sistema de reclutament o es vol augmentar el nombre de forces, el senyor recorre als mercenaris. Però, com tu dius, els mercenaris tenen un perill: quan no treuen prous diners de la paga que els dóna el seu senyor, es busquen la seva paga a través de saquejos i altres expedicions. Això pot ser que estigui acordat des del principi; el senyor els hi diu que a part de la paga que reben d'ell tenen la possibilitat de treure més diners d'aquestes expedicions de saqueig, i n'hi donaran una part perquè ell és el que els ha portat allà. Això pot funcionar bé, però el que passa és que els saquejadors decideixen trencar amb aquest compromís i saquejar a altres llocs sense pagar el senyor o, fins i tot, saquejar persones que el patró considera

aliats seus, com el que va passar a Orient. Els almogàvers, en lloc de limitar-se a atacar els turcs, van començar també a atacar grecs.

Creus que la manera d'actuar i l'estratègia dels almogàvers va canviar al llarg de les seves conquestes?

E.M.: L'estratègia, segurament sí, perquè l'almogaveria va passar de ser un ofici de muntanya i de terra a ser, en el moment que Jaume I els porta a Mallorca i després Pere el Gran els porta a Sicília i a Orient, un ofici amb tècniques de la lluita marítima, és a dir, es formen també com a tropa de marineria, tot i que sembla que la seva lluita predilecta era sempre la d'infanteria de terra, i predominantment en territoris muntanyosos. En resum, van ser capaços d'adaptar-se a les necessitats d'un exèrcit que s'havia de transportar per mar.

Què en penses de la Crònica de Ramon Muntaner? Havent-la comparat amb els escrits dels cronistes grecs, és realment vertadera?

E.M.: Jo dic sempre que el que fa la crònica de Ramon Muntaner és reproduir molt bé l'esperit que hi havia dins de l'exèrcit de Roger de Flor, i que serveix per entendre les tensions internes respecte dels enemics externs, i dóna un bon retrat de com veien ells els grecs, els francs i el turcs. Ara bé, Ramon Muntaner no es tan fiable com els historiadors grecs, ja que ell escriu les seves memòries en la seva vellesa, 25 anys després d'haver estat a Orient, i confon els esdeveniments i els explica amb molta necessitat d'autojustificació. Per tant, manipula una mica les dades; en part inconscientment perquè ja s'ha oblidat de les coses, i en part conscientment perquè vol que sobretot Roger de Flor i Berenguer d'Entença, que són els seus caps, quedin bé. Per tant, jo prefereixo l'historiador grec Paquimeres, perquè és el contemporani de l'expedició i és qui escriu pràcticament al dia.

Creus que si Roger de Flor hagués sobreviscut, s'hauria complert els seu somni d'un imperi català a l'Anatòlia?

E.M.: Bé, és que el problema era quin era el somni de Roger de Flor. Jo crec que no volia un imperi català, sinó que ell volia un estat feudal propi que governés ell i els seus fills. Jo crec que Roger de Flor no tenia tanta lleialtat a la Corona d'Aragó com a vegades se'ns ha fet creure. Penso que era un aventurer que el que feia era pel seu profit. Si no hagués estat assassinat, i hagués aconseguit allò que havia promès a l'emperador bizantí, és a dir, convertir-se en governador de la major part de la terra d'Anatòlia, amb l'excepció de les grans ciutats, és probable que s'hagués convertit en un gran senyor feudal d'Àsia Menor instaurant una dinastia pròpia, i amb una mica de sort aquesta dinastia hagués durat uns quants anys, però no massa, perquè el més probable és que l'embranzida dels turcs era tant gran que hauria desaparegut aquest estat de Roger de Flor.

Els almogàvers eren el centre dels esdeveniments a Orient o només una peça d'un quadre històric molt més gran?

E.M.: Jo penso sempre que eren una peça. El que passa és que eren una peça important, ja que altres poders europeus van intentar utilitzar-los contra els turcs, contra els bizantins, contra els francs, etc. És a dir, es van convertir de sobte en un exèrcit molt potent i molt ben armat i, sobretot, molt ben disposat al combat que anava boig sense senyor per una geografia molt conflictiva. Tothom va intentar utilitzar-los; per això es van convertir en una peça molt important de la política internacional de l'època.

"L'ambient familiar" dels almogàvers era un factor important en la seva manera d'actuar? I la seva "democràcia"?

E.M.: Segurament tenia importància. Però hem de pensar que els exèrcits de l'època, no eren pas com els nostres, en què no hi ha acompanyament de cap mena, ja que són gent completament professionalitzada que van i vénen; en aquella època tothom anava acompanyat d'algú. Ara bé, el fet de que l'ofici d'almogàver s'heretés, i que fos una mena de casta, encara que s'hi podia incorporar gent nova, deu haver estat important, i sobretot en aquesta concepció d'exèrcit errant i en la instal·lació i continuïtat dels almogàvers a Atenes. Respecte a la "democràcia", la tendència general és creure que com que els almogàvers estaven constituïts per diverses agrupacions de bandes petites d'almogàvers d'orígens diferents que s'havien aplegat junts, i com que, de fet, l'exèrcit de Roger de Flor era ja en si mateix el resultat de l'aplegament de diverses companyies, això sí que fa creure que aquestes companyies, com també aquests grups petits d'almogàvers, interaccionaven entre sí per mitjà de consells, d'assemblees, de coses que no saben fins a quin punt eren democràtiques i serioses, ja que no hi ha estatuts de cap mena ni cap manera de saber com eren aquestes agrupacions o consells. El que sí que és veritat és que un exèrcit medieval, fins i tot un exèrcit regit per un rei, com que estava constituït per unitats feudals que s'havien aplegat al seu servei, el rei havia d'escoltar els seus nobles. Doncs, això: en una situació en la qual no hi ha rei, i la majoria de nobles com passa a l'última etapa de l'expedició dels almogàvers han desaparegut perquè han estat morts o empresonats, val la pena pensar que en aquell moment aquestes assemblees van adquirir un poder molt gran. O sigui, que va haver-hi un moment en el qual, no sé si democràticament o no, es van prendre decisions en comú i de mutu consens entre els caps d'aquestes unitats que

romanien juntes.

En veure les increïbles victòries que va aconseguir contra Turcs, Francs i Bizantins, quin creus que era el seu gran avantatge en el camp de batalla?

E.M.: En el meu llibre, explico, a través de la documentació de les grans batalles protagonitzades pels almogàvers, que el gran avantatge d'aquests guerrers era justament la seva condició de peons d'infanteria molt motivats, a diferència de la infanteria d'altres exèrcits, que no estava gens motivada [riu]. Els almogàvers eren carn de canó amb iniciativa pròpia, i eren capaços de ficar-se al mig de la cavalleria amb els seus coltells petitets, amb les seves fones i tot això i atacar directament els cavallers, que no es podien moure amb tanta facilitat com ells. Eren gent que eren capaços de detenir l'avanç de la cavalleria amb unes armes molt barates, molt fàcils de transportar, i que permetien mantenir la independència i l'autonomia de qui les portava. I, al mateix temps, eren gent molt motivada, és a dir, peons que no retrocedien ni tenien por. Hi ha totes aquelles descripcions de combats entre almogàvers i cavallers en què es demostra la seva ferocitat i la seva increïble valentía.Un matava el cavall, l'altre atacava el genet, li treien l'elm, li clavaven el coltell a l'ull, i totes aquelles barbaritats. En resum: el que els caracteritzava era la seva mobilitat, la seva agressivitat i ganes de lluitar, la seva capacitat d'organitzar-se molt bé gràcies als lligams que tenien entre ells de llarga coneixença o de família, i, sobretot, el seu coneixement o experiència dels camins i les vies de muntanya. Però, és clar, quan arribaven a un lloc desconegut no tenien aquests coneixements, però tenien molta experiència i molta facilitat per arribar-los a conèixer.

La venjança catalana era veritablement un acte de venjança per la mort del comandant o només un acte sanguinari i cruel?

E.M.: Crec que un component de venjança hi havia, sobretot entre els més propers a Roger de Flor, com per exemple Ramon Muntaner. També hi havia, des del punt de vista tècnic i legal, un acte de deseiximent, és a dir, com que l'emperador havia trencat el seu compromís amb Roger de Flor, per tant, l'exèrcit se sentia alliberat per declarar-li la guerra com a resposta. Aleshores, hi va haver un component de venjança pels qui coneixien personalment Roger de Flor i hi havia també un component de necessitat molt gran, perquè, què feien els almogàvers allà sols sense que ningú que els hi pagués el sou? I, doncs: va haver-hi guerra.

En morir Roger de Flor, la Companyia Catalana va ser abandonada per l'aristocràcia catalana?

E:M.: Sí, és que des del primer moment la noblesa catalana no s'hi havia ficat en aquesta expedició. La cosa que és important de pensar és que l'expedició de Roger de Flor era vista en general per la noblesa catalana com un afer propi d'ell i d'aquells que s'havien apuntat amb ell a anar a Orient. L'única excepció era el rei Frederic de Sicília. Aquest sí que pensava que podria potser aprofitar aquest exèrcit per conquerir Constantinoble. Tenia un pla de conquesta de la capital bizantina amb l'emperador llatí de Constantinoble, Carles de Valois. Però els seus nobles no l'havien ajudat ni l'ajudarien mai. Per tant, no hi havia una gran implicació de la noblesa catalana.

L'estil marcial dels almogàvers va afectar els exèrcits posteriors?

E.M.: Sí, en algun sentit els almogàvers són els precursors dels cossos d'infanteria del Renaixement, com els terços espanyols. És la mateixa idea de grups d'infanteria molt preparada per contraatacar el punt fort de l'enemic, que en el cas dels terços també era la cavalleria.

Com van acabar els almogàvers? Quin és l'últim document en que se'ls esmenta?

E.M.: Els almogàvers van acabar molt bé. Van acabar fent-se els amos del Ducat d'Atenes! Però el que no sabem és com aquests guerrers es varen convertir, o bé en senyors feudals alguns d'ells (com diu Ramon Muntaner, es van casar amb les vídues dels cavallers que van morir a la batalla del llac Copais) o majoritàriament, en burgesos d'Atentes o de Tebes. Van acabar convertits en gent sedentària. Els últims documents que parlen explícitament de la Companyia Catalana i de la continuïtat de l'exèrcit, són els que recullen el sotmetiment dels ducats catalans a Pere III el Cerimoniós. Si busques en els Capítols d'Atenes, allà surt la societas o l'exercitus esmentat encara com si fos una institució que pervisqués a l'estat. Però no sabem molt bé en quina manera; potser era una mena de club d'excombatents [riu]. Era una cosa molt rara que no sabem ben bé com era.

Creus que és en aquests últims anys que s'ha fet famosa la Gran Companyia Catalana a causa de l'exaltació patriòtica després de la Dictadura?

E.M.: Els almogàvers són famosos des que els romàntics de la Renaixença els tornen a posar de moda. Després de la

transició el que és veritat és que alguns moviments independentistes els han pres com a figura de referència. Tots aquests comerços, clubs i associacions independentistes els tenen com una figura reivindicativa. També és veritat que algunes penyes barcelonistes han adoptat el nom dels almogàvers com a figura. A més, els almogàvers han tingut una nova reviscuda a València, on el moviment de l'acció cultural del País Valencià els ha reivindicat. En els últims anys, autors com Francesc Puigpelat han tret literatura de ficció sobre els almogàvers que també els ha posat de moda.

Guerau de Liost